

**PROGRAM
OSPOSOBLJAVANJE ZA SAMOSTALAN RAD**

Podgorica, februar 2023. godine

NAZIV PROGRAMA: „OSPOSOBLJAVANJE ZA SAMOSTALAN RAD“

I USLOVI

1. Normativni i programsko – planski okvir

Normativni osnov za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad sadržan je u Zakonu o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti („Službeni list CG”, br. 24/19), kojim je u članu 38 utvrđeno da se mjere aktivne politike zapošljavanja, među kojima i *obrazovanje i osposobljavanje odraslih*, sprovode kroz programe koje donosi Upravni odbor Zavoda za zapošljavanje, a realizuju se u skladu sa pravilima o dodjeli državne pomoći. Nadalje, odredbom člana 40 stav 1 Zakona propisano je da obrazovanje i osposobljavanje odraslih podrazumijeva pružanje mogućnosti nezaposlenim licima da, između ostalog, kroz *programe osposobljavanja za sticanje znanja, vještina i kompetencija steknu radno iskustvo za samostalno obavljanje poslova u određenom nivou obrazovanja*.

Programsko planska dokumenta kojima se ostvaruju strateški prioriteti i ciljevi politike zapošljavanja i na osnovu kojih Zavod za zapošljavanje sprovodi mjere aktivne politike zapošljavanja su Akcioni plan zapošljavanja i Program rada Zavoda. Programom rada Zavoda za 2023. godinu planirana je realizacija obrazovanja i osposobljavanja odraslih kao jedne od mjera aktivne politike zapošljavanja koja se realizuje kroz programe *osposobljavanja za samostalan rad* za 300 nezaposlenih lica.

Zakonom o budžetu za 2023. godinu utvrđena su sredstva za finansiranje mjera aktivne politike zapošljavanja, u okviru kojih su sredstva za finansiranje programa osposobljavanja za samostalan rad. Sredstva za finansiranje ovog programa iznose 1.023.000 €. Zavod za zapošljavanje će realizovati program osposobljavanja za samostalan rad dodjelom državne pomoći male vrijednosti (de minimis pomoć). Shodno mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije, broj: 05-10370 od 06.05.2020. godine, Program „Osposobljavanje za samostalan rad“ predstavlja državnu pomoć male vrijednosti (de minimis pomoć), i ne podliježe postupku prijave, u smislu Zakona o kontroli državne pomoći („Službeni list Crne Gore”, br.12/18).

2. Struktura programa

Struktura programa obuhvata ključne radnje, procese i dokumenta za njegov razvoj i implementaciju.

2.1. Opšti cilj programa

Opšti cilj programa je uključivanje na tržište rada nezaposlenih lica koja su u nepovoljnom položaju.

2.2. Poseban cilj programa

Povećanje zapošljivosti i zaposlenosti nezaposlenih lica sticanjem radnog iskustva, odnosno znanja, vještina i kompetencija, potrebnih za samostalno obavljanje poslova u stečenom nivou obrazovanja.

2.3. Planirani rezultati

- Uključeno 300 nezaposlenih lica III i IV nivoa obrazovanja bez radnog iskustva u području rada stečene kvalifikacije nivoa obrazovanja.
Izvor verifikacije: zaključen individualni plan zapošljavanja i evidencija Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.
- Zaposleno 300 nezaposlenih lica III i IV nivoa obrazovanja, od kojih 210 kod poslodavaca iz privatnog i 90 kod poslodavaca iz javnog sektora, u najkraćem trajanju od šest mjeseci.
Izvor verifikacije: ugovor o radu, prijava na obavezno socijalno osiguranje evidencija Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.
- Zaposleno 147 nezaposlenih lica kod preduzetnika, mikro i malih pravnih lica i 63 kod srednjih i velikih pravnih lica u najkraćem trajanju od šest mjeseci.
Izvor verifikacije: ugovor o radu, prijava na obavezno socijalno osiguranje i evidencija Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.
- Steklo radno iskustvo 90 % učesnika programa.
Izvor verifikacije: završni izvještaj izvođača o realizaciji programa i izdate potvrde - uvjerenja o stečenom radnom iskustvu.

2.4. Programske aktivnosti

Aktivnost 1: Pripremne aktivnosti

Po donošenju Programa „Osposobljavanje za samostalan rad“ (u daljem tekstu: Program) od strane Upravnog odbora, Zavod za zapošljavanje Crne Gore (u daljem tekstu: Zavod) će preduzeti aktivnosti na planu izbora izvođača i učesnika programa osposobljavanja za samostalan rad.

1.1. Izbor korisnika sredstava - izvođača programa osposobljavanja

Izbor izvođača programa osposobljavanja za samostalan rad izvršiće se na osnovu javnog konkursa raspisanog od strane Zavoda. Podnosioci zahtjeva će se javnim konkursom upoznati sa uslovima za podnošenje zahtjeva za realizaciju programa, načinom finansiranja programa, načinom i rokovima podnošenja zahtjeva, kriterijumima izbora i načinom informisanja podnosioca o ishodu zahtjeva.

Zahtjeve za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad ocjenjivaće Komisija za obradu zahtjeva i utvrđivanje liste učesnika javnog konkursa, primjenom kriterijuma izbora utvrđenih ovim Programom. Komisija će u postupku obrade zahtjeva ostvariti uvid u sve podnijete zahtjeve i utvrditi da li su zahtjevi podnijeti u okviru krajnjeg roka za podnošenje zahtjeva i da li su podnijeti od strane pravnih ili fizičkih lica koja ispunjavaju uslove utvrđene Programom. Nakon obrade podnijetih zahtjeva Komisija će pristupiti ocjenjivanju kako bi sačinila bodovnu, odnosno rang listu učesnika javnog konkursa.

Postupak izbora korisnika sredstava – izvođača programa osposobljavanja sprovede se uz uvažavanje odredaba ZUP-a.

Zavod može, u postupku izbora izvođača programa, uz saglasnost podnosioca zahtjeva za realizaciju programa izvršiti korekciju broja i strukture učesnika programa osposobljavanja za samostalan rad.

Odluku o izboru korisnika sredstava donijeće Upravni odbor Zavoda na predlog direktora Zavoda.

Protiv ove odluke može se izjaviti žalba Ministarstvu rada i socijalnog staranja preko Zavoda za zapošljavanje Crne Gore. Žalba ne odlaže izvršenje odluke.

Zavod i izvođači programa zaključice ugovore kojima će se urediti međusobna prava, obaveze i odgovornosti u vezi realizacije programa osposobljavanja za samostalan rad.

1.2. Izbor učesnika programa

Zavod kontinuirano realizuje aktivnosti pripreme nezaposlenih lica koja su zbog određenih prepreka u zapošljavanju u nepovoljnom položaju na tržištu rada, za uključivanja u programe osposobljavanja za samostalan rad.

Kroz pripremu za uključivanje u ovaj program nezaposlena lica kojima je nedostatak radnog iskustva u području rada stečene kvalifikacije nivoa obrazovanja identifikovan kao prepreka u zapošljavanju se, kao potencijalni učesnici programa, informišu o tržištu rada, savjetuju i po potrebi profesionalno usmjeravaju.

Izbor učesnika programa osposobljavanja za samostalan rad izvršice izvođači programa. Učesnici se biraju iz kategorije nezaposlenih lica pripremljenih za uključivanje u programe osposobljavanja, a saglasno uslovima radnih mjesta iz zahtjeva izvođača. Izabrani učesnici se uključuju u programe na osnovu individualnih planova zapošljavanja zaključenih sa Zavodom.

Izvođač programa je poslodavac koji izabrane učesnike zapošljava na poslovima navedenim u zahtjevu za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad i u trajanju utvrđenom zahtjevom.

Međusobna prava, obaveze i odgovornosti izvođača i izabranih učesnika programa uredice se ugovorima o radu.

Priručnikom o načinu realizacije programa osposobljavanja za samostalan rad koji je sastavni dio ugovora o realizaciji programa, između ostalog, opisan je postupak izbora učesnika programa.

Aktivnost 2: Realizacija programa osposobljavanja

Izvođači će operativnim planom realizacije konkretnih programskih aktivnosti utvrditi radne zadatke koje će učesnici obavljati za vrijeme trajanja programa. Izvođači će upoznati Zavod i učesnike programa sa sadržajem i planiranom dinamikom sprovođenja programskih aktivnosti, utvrđenih operativnim planom. Operativnim planom će definisati i koji nivo znanja, vještina i sposobnosti treba da postigne učesnik programa da bi mogao steći radno iskustvo za samostalno obavljanje poslova određenog nivoa obrazovanja.

U cilju postizanja planiranih rezultata programa izvođači će obezbijediti uslove za nesmetano sprovođenje programskih aktivnosti i angažovati učesnike na obavljanju radnih zadataka utvrđenih operativnim planom aktivnosti za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad.

Učesnici programa će se, uz podršku mentora, osposobljavati za obavljanje poslova određenog radnog mjesta u realnom radnom okruženju, u trajanju od šest mjeseca. Potrebno je da izvođač angažuje jednog mentora koji će sprovoditi osposobljavanje za najviše tri učesnika. Nakon završetka programa izvođači će učesnicima programa izdati potvrde o stečenom radnom iskustvu za samostalno obavljanje poslova određenog nivoa obrazovanja.

Realizacijom programskih aktivnosti učesnicima programa bez radnog iskustva u području rada stečene kvalifikacije nivoa obrazovanja omogućiće se da u realnom radnom okruženju, steknu znanja i vještine, razviju lične, socijalne i metodološke kompetencije potrebne za samostalno obavljanje poslova u stečenom nivou obrazovanja, a izvođačima da obezbijede potrebnu radnu snagu.

Aktivnost 3: Praćenje i analiza učinka programa

Ova aktivnost podrazumijeva kontinuirano praćenje procesa sprovođenja programa i izvještavanje o realizovanim aktivnostima, stanju i napretku programa, od strane izvođača programa i Zavoda.

Praćenje programa će se sprovoditi, kako neposrednim uvidom u način sprovođenja programa u prvom i četvrtom mjesecu njegove realizacije, tako i praćenjem izvršenja obaveza ugovornih strana u vezi realizacije programa osposobljavanja za samostalan rad.

Praćenjem programa obezbijediće se uslovi za blagovremeno preduzimanje korektivnih radnji, ukoliko tokom sprovođenja programa nastupe okolnosti usled kojih ih je neophodno sprovesti, a sve u cilju postizanja planiranih rezultata programa.

Priručnikom o načinu realizacije programa, koji je sastavni dio ugovora o realizaciji programa osposobljavanja za samostalan rad, između ostalog, opisan je način praćenja i izvještavanja o sprovedenim programskim aktivnostima, odnosno o napretku programa i o ostvarenim ciljevima i postignutim rezultatima programa.

Rezultati praćenja programa predstavljaju polaznu osnovu za analizu učinka programa.

Nakon sprovođenja programa, sumiraće se postignuti rezultati programa, uporediti sa planiranim, analizirati eventualne prepreke za uspješnu realizaciju programa i izvesti zaključci. Na taj način će se dobiti jasnija slika o učinku programa za ciljnu grupu i korisnike programa i njegovim nedostacima.

Aktivnost 4: Promocija programa

Promocija programa će se sprovoditi kontinuirano, od prvog mjeseca realizacije programa, a u cilju što veće informisanosti ciljne javnosti. Ovu programsku aktivnost sprovodiće Zavod u saradnji sa izvođačima i učesnicima programa.

2.5. Vrijeme realizacije programskih aktivnosti sa terminskim planom

Programske aktivnosti iz tačke 2.4. realizovaće se u trajanju od osam mjeseci.

Terminski plan realizacije programskih aktivnosti.

Aktivnosti	Mjesec I	Mjesec II	Mjesec III	Mjesec IV	Mjesec V	Mjesec VI	Mjesec VII	Mjesec VIII
Pripremne aktivnosti								
Realizacija programa								
Praćenje i analiza učinka programa								
Promocija programa								

2.6. Izvođači programa osposobljavanja

Da bi se smatrao opravdanim za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad podnosilac zahtjeva mora da:

- je pravno ili fizičko lice iz privatnog ili javnog sektora koje svoju djelatnost obavlja na teritoriji Crne Gore, izuzev pravnog ili fizičkog lica koje djelatnost obavlja u sektoru usluga povezanih sa izvoznom djelatnosti i sektoru primarne poljoprivrede i ribarstva.
Izvor verifikacije: rješenje o upisu u registar nadležnog organa.
- je pravno ili fizičko lice kojem se može dodijeliti zakonska pomoć male vrijednosti tzv. de minimis pomoći.
Izvor verifikacije: evidencija o dodijeljenim državnim pomoćima.
- je upoznat da sredstva Zavoda za finansiranje ovog programa predstavljaju državnu pomoć male vrijednosti (de minimis pomoći) i da ista ne smiju prelaziti iznos od 200.000,00 € u tri fiskalne godine za redom, za iste opravdane troškove.
Izvor verifikacije: izjava podnosioca zahtjeva i izjave za pomoći male vrijednosti.
- je registrovan za obavljanje djelatnosti, najmanje 12 mjeseci prije podnošenja zahtjeva na konkurs za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad.
Izvor verifikacije: rješenje o upisu u registar nadležnog organa.
- nije u stečajnom postupku, postupku likvidacije, nije prestao obavljati djelatnost i da mu žiro račun nije blokiran.
Izvor verifikacije: izjava podnosioca zahtjeva.
- ima izmirene obaveze po osnovu poreza i doprinosa na lična primanja, zaključno sa 31.12.2022. godine, ili da redovno izmiruje reprogramirane poreske obaveze, shodno Zakonu o reprogramu poreskih potraživanja ("Sl. list CG", br. 83/16), do dana podnošenja zahtjeva.
Izvor verifikacije: uvjerenja Uprave prihoda i carina da je podnosilac zahtjeva izmirio obaveze po osnovu poreza i doprinosa na lična primanja, zaključno sa

31.12.2022. godine, ili uvjerenje da redovno izmiruje reprogramirane poreske obaveze po osnovu poreza i doprinosa na lična primanja, do dana podnošenja zahtjeva.

- posjeduje prostorne, tehničke i kadrovske kapacitete za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad za zahtjevani broj učesnika.
Izvor verifikacije: izjava podnosioca zahtjeva i nalaz neposrednog uvida Zavoda u postojanje uslova za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad.
- preuzme obavezu da sa licima uključenim u program zaključi ugovore o radu u trajanju navedenom u zahtjevu za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad, a koje ne može biti kraće od šest mjeseci.
Izvor verifikacije: izjava podnosioca zahtjeva

II CILJNE GRUPE

1. Direktna ciljna grupa – učesnici programa

Direktnu ciljnu grupu obuhvaćenu ovim Programom čine nezaposlena lica sa stečenim III i IV nivoom obrazovanja kojima je nedostatak radnog iskustva u području rada stečene kvalifikacije nivoa obrazovanja prepreka u zapošljavanju.

2. Indirektna ciljna grupa – korisnici programa

- Privredni subjekti – smanjenje nelojalne konkurencije;
- Lokalne samouprave – doprinos otvaranju novih radnih mjesta, povećanju zaposlenosti i društveno – ekonomskom razvoju;
- Društvo u cjelini – stvaranje povoljnijeg tržišnog ambijenta, doprinos razvoju ljudskih resursa i društveno – ekonomskom razvoju.

III KRITERIJUMI

Zahtjeve za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad obrađuje i ocjenjuje Komisija za obradu zahtjeva i utvrđivanje liste učesnika javnog konkursa

1. **Kriterijumi izbora korisnika sredstava - izvođača programa**

U postupku utvrđivanja liste učesnika javnog konkursa Komisija vrši ocjenjivanje zahtjeva primjenom sljedećih kriterijuma izbora:

- 1.1. Značaj programa
- 1.2. Djelotvornost programa i
- 1.3. Konkurentnost i razvijenost opštine sprovođenja programa

Maksimalan broj bodova koji se može ostvariti primjenom navedenih kriterijuma izbora je 100, dok je minimalan broj bodova 8,94 ili 9,94. Prvi kriterijum »Značaj programa« je eliminacioni i neće se iskazivati u bodovima tj. primjenom ovog kriterijuma neće se ostvariti bodovi. Maksimalan broj bodova koji se može ostvariti primjenom drugog kriterijuma izbora »Djelotvornost programa« je 60, a minimalan 1 ili 2 boda, dok je primjenom trećeg kriterijuma izbora »Konkurentnost i razvijenost opštine sprovođenja programa« maksimalan broj bodova 40, a minimalan 7,94.

1.1. Značaj programa

Komisija za obradu zahtjeva i utvrđivanje liste učesnika javnog konkursa utvrđuje da li su potrebe koje je podnosilac naveo u zahtjevu za realizaciju programa usklađene sa potrebama nezaposlenih lica pripremljenih za uključivanje u program dostavljenim od strane područnih jedinica Zavoda. Pri utvrđivanju usklađenosti, pored nezaposlenih lica iz opštine sprovođenja programa, uzimaju se u obzir i nezaposlena lica iz drugih opština koja su iskazala spremnost da se uključe u program i van mjesta prebivališta. Ukoliko potrebe podnosioca navedene u zahtjevu za realizaciju programa nijesu usklađene sa potrebama nezaposlenih lica pripremljenih za uključivanje u program, zahtjev će se smatrati irelevantnim i neće se dalje razmatrati.

Izuzetno, kada dva ili više podnosioca u zahtjevima za realizaciju programa u istoj opštini iskažu potrebu da programima obuhvate veći broj nezaposlenih lica, od broja pripremljenih za uključivanje u programe u toj opštini, Komisija će pristupiti ocjenjivanju njihovih zahtjeva primjenom ostalih kriterijuma izbora.

1.2. Djelotvornost programa

Primjenom ovog kriterijuma izbora zahtjevi se ocjenjuju na osnovu planiranih rezultata realizacije programa u pogledu broja lica sa kojima će podnosilac zaključiti ugovore o radu u trajanju dužem od šest mjeseci, odnosno u ukupnom trajanju od sedam do 12 mjeseci.

Po ovom kriterijumu bodove će ostvariti samo zahtjevi u kojima je podnosilac naveo da planira da sa najmanje 50 % od ukupnog broja učesnika programa zaključi ugovore o radu u trajanju dužem od šest mjeseci.

Kada je podnosilac u zahtjevu naveo da planira da za jednog učesnika realizuje program bodove po ovom kriterijumu ostvariće samo ako planira da sa tim učesnikom zaključi ugovor o radu u trajanju dužem od šest mjeseci.

Zahtjevi podnijeti od strane preduzetnika, mikro i malih pravnih lica, u kojima je podnosilac naveo da planira da sa najmanje 50 % učesnika zaključi ugovore o radu u trajanju dužem od šest mjeseci, ocjenjuju se dodjeljivanjem dva boda po zaposlenom, za svaki mjesec rada izuzimajući obaveznih šest mjeseci rada. Na isti način se ocjenjuju i zahtjevi podnijeti od strane pravnih lica iz javnog sektora.

Zahtjevi podnijeti od strane srednjih i velikih pravnih lica, u kojima je podnosilac naveo da planira da sa najmanje 50 % učesnika zaključi ugovore o radu u trajanju dužem od šest mjeseci, ocjenjuju se dodjeljivanjem boda po zaposlenom, za svaki mjesec rada izuzimajući obaveznih šest mjeseci rada.

1.3. Konkurentnost i razvijenost opštine sprovođenja programa

Po ovom kriterijumu izbora izvođača, zahtjevi za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad, ocjenjuju se shodno indeksu razvijenosti opštine

spvođenja programa utvrđenom Pravilnikom o utvrđivanju liste stepena razvijenosti jedinica lokalne samouprave («Sl. list Crne Gore» br. 151/2022).

Zahtjevi za realizaciju kojima se planira sprovođenje programa osposobljavanja za samostalan rad u opštini sa najnižim indeksom razvijenosti, primjenom ovog kriterijuma, ostvaruju maksimalan broj bodova, dok zahtjevi kojima se planira sprovođenje programa u opštini sa najvišim indeksom razvijenosti ostvaruju minimalan broj bodova.

Zahtjevi za realizaciju programa za pojedinu opštinu sprovođenja, ocjenjuju se tako što se najniži indeks razvijenosti opštine podijeli sa indeksom razvijenosti opštine u kojoj se program sprovodi i dobijeni rezultat pomnoži sa maksimalnim brojem bodova koji se može ostvariti po ovom kriterijumu.

Ukoliko podnosilac zahtjeva za realizaciju programa planira sprovođenje programa u dvije ili više opština ocjenjivanje zahtjeva vršiće se primjenom indeksa razvijenosti za svaku opštinu sprovođenja programa posebno.

Utvrđivanje liste učesnika javnog konkursa

Kada dva ili više podnosilaca zahtjeva za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad ostvare isti broj bodova, primjenom kriterijuma izbora, prednost pri izboru imaće podnosioci koji u prethodnoj godini nijesu ostvarili saradnju sa Zavodom na planu realizacije programa aktivne politike zapošljavanja.

Kada dva ili više podnosilaca, nijesu ostvarili saradnju sa Zavodom na planu realizacije programa aktivne politike zapošljavanja, u prethodnoj godini, bodovna lista učesnika konkursa utvrdiće se žrijebanjem.

Izbor korisnika sredstava – izvođača programa osposobljavanja za samostalan rad izvršiće se na osnovu bodovne liste učesnika konkursa u okviru raspoloživih sredstava utvrđenih ovim Programom.

2. Kriterijumi izbora učesnika programa

Izbor učesnika programa izvršiće se na osnovu uslova radnih mjesta navedenih u zahtjevu za realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad, a iz kategorije nezaposlenih lica koja pripadaju ciljnoj grupi Programa i pripremljena su za učešće u programima.

IV OBIM SREDSTAVA ZA SPROVOĐENJE PROGRAMA

Zavod je za finansiranje programa osposobljavanja za samostalan rad opredijelio sredstva u iznosu od 1.023.000,00 €.

Planirano je da se 70 % raspoloživih sredstava opredijeli za finansiranje realizacije programa osposobljavanja za samostalan rad kod poslodavaca iz privatnog sektora, a 30% sredstava za finansiranje realizacije programa kod poslodavaca iz javnog sektora. Zavod zadržava pravo da u postupku izbora izvođača, preusmjeri raspoloživa sredstva iz privatnog u javni sektor, odnosno iz javnog u privatni sektor, u slučaju nedovoljnog broja zahtjeva koji ispunjavaju uslove za realizaciju programa kod poslodavca iz privatnog, odnosno kod poslodavaca iz javnog sektora.

Planirano je i da se 70 % ukupno raspoloživih sredstava za finansiranje programa osposobljavanja kod poslodavaca iz privatnog sektora opredijeli za preduzetnike, mikro i mala pravna lica, a 30 % za srednja i velika pravna lica. Zavod zadržava pravo da u postupku izbora izvođača, raspoloživa sredstva za realizaciju programa kod preduzetnika, mikro i malih pravnih lica, preusmjeri za realizaciju programa kod srednjih i velikih pravnih lica i obrnuto, u slučaju nedovoljnog broja zahtjeva koji ispunjavaju uslove za realizaciju programa kod preduzetnika, mikro i malih pravnih lica, odnosno kod srednjih i velikih pravnih lica.

Zavod će podržati realizaciju programa osposobljavanja za samostalan rad, u trajanju od šest mjeseci, za najviše pet učesnika kod jednog korisnika sredstava – preduzetnika, mikro i malog pravnog lica i za najviše 10 učesnika kod jednog korisnika sredstva - srednjeg i velikog pravnog lica. Zavod će podržati realizaciju programa za najviše pet učesnika kod jednog korisnika sredstava – izvođača programa iz javnog sektora.

Finansijska podrška Zavoda u realizaciji programa osposobljavanja za samostalan rad zavisi od broja učesnika i na mjesečnom nivou iznosi do 568,07 € po učesniku programa.